

Ewa Matuszek
Uniwersytet Jagielloński

Ewolucja konfliktów na Północnym Kaukazie: od problemów etnicznych do świętej wojny

„Na Kaukazie raz się strzela, a echo sto lat wystrzał powtarza” – mówi kaukaskie przysłowie. A strzałów tych padło już bardzo wiele. Historia Kaukazu to ciągle zmaganie się miejscowych ludów, narodów z najeźdźcami próbującymi podporządkować sobie górali lub walka z podobnymi sobie, choć wrogimi narodami, klanami, rodami. Konflikty, które raz zaistniały, trwają wiele pokoleń, a pamięć o nich jest żywa. XIX-wieczne powstania, które urosły do rangi legendy, były postrzegane jako romantyczny zryw niepokornych. Powstanie Mansura, Bejbulata Tamijewa, a następnie trzech imamów: Gazi Muhammada, Gamazat Beka, a zwłaszcza powstanie Szamila często są postrzegane jako heroiczna walka z imperium rosyjskim. Pomimo wcześniejszych licznych wojen z Rosją, dopiero XX-wieczne wydarzenia, w tym zwłaszcza stalinowska polityka narodowościowa, doprowadziły do zaognienia się sytuacji etnicznej w tej części Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, a obecnej Federacji Rosyjskiej.

Pierwsza połowa XX wieku przyniosła brutalne rozwiązanie problemu niepokornych ludów, pośród których znalazły się również narody północnokaukaskie. W roku 1944 oskarżono o „masową kolaborację z okupantem hitlerowskim” i deportowano całe narody: Kałmuków, Czeczenów, Inguszy, Bałkarów i Karaczajów¹. Zostali oni przewiezieni w odległe rejony Azji Centralnej, Kazachstanu i Syberii. Rezultatem owych zbiorowych deportacji było umieszczenie zesłańców w obozach pracy i pozbawienie ich wszelkich praw. Do końca 1946 roku zlikwidowano wszystkie podmioty administracyjne rzekomych kolaborantów. Represyjna polityka narodowościowa ZSRR zelżała dopiero po śmierci Stalina. XX Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego zapoczątkował zmiany, w tym również w polityce narodowościowej. W 1957 roku

¹ *Deportacje w ZSRR*, www.sciesielski.republika.pl

doszło do rehabilitacji narodów deportowanych w czasie drugiej wojny światowej oraz restauracji zlikwidowanych wówczas podmiotów narodowościowych. Republiki odtworzono w zmienionych granicach – niekorzystnych dla powracających z deportacji narodów². Mimo zmiany dawnych granic administracyjnych, powracającej ludności nie zabroniono się osiedlać na tytularnie już obcej, a historycznie własnej ziemi. Doprowadziło to do wyjątkowego zaognienia sytuacji etnicznej w niektórych rejonach Północnego Kaukazu. W następnych latach ZSRR prowadził ciągłą, intensywną indoktrynację narodów związkowych. Tłumiono wszelkie dążenia o charakterze autonomicznym. Paradoksalnie, odwrotnie do poczynionych założeń dotyczących budowania ponadnarodowego państwa, polityka radziecka przyczyniła się do powstania nowych nacjonalizmów. W momencie tworzenia się państwa radzieckiego, czyli po 1922 roku, każda ze składowych republik, oprócz samej Rosji, otrzymała swoje własne „instytucje polityczne i kulturalne obsadzone nowo utworzonymi rodzimymi elitami”. Zabieg ten miał „łagodzić nacjonalizm, zaspokajając jego podstawowe dążenia i jednocześnie pozyskując dla celów budowania socjalizmu”³. Jednak „po kilku dekadach terytorialnie narzuconej etniczności, republiki te w rzeczywistości stawały się coraz bardziej społecznościami narodowymi”⁴, co więcej, społeczności te miały prawnie zagwarantowane instytucje i uprawnienia, oraz swoich – czyli narodowych – przedstawicieli w owych instytucjach. Jak twierdzi Martin Malia, roszczenia narodowościowe, które się pojawiły wraz z pierestrojką, nie były tylko odrodzeniem tradycyjnego nacjonalizmu, lecz nową siłą pobudzoną lub stworzoną przez władzę radziecką, „a później spętana do kresu wytrzymałości sowiecką kontrolą”⁵.

Powolny rozkład Związku Radzieckiego, a następnie jego całkowity upadek przyczynił się do wybuchu dotychczas tłumionych tendencji separatystycznych, ruchów narodowościowych i konfliktów etnicznych. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych Północny Kaukaz, który jest nazywany mozaiką narodowościową z powodu ogromnej złożoności etnicznej, stanął w obliczu nawarstwiających się konfliktów. Wkrótce stały się one groźnym czynnikiem destabilizującym sytuację w regionie.

Kaukaz Północny jest jednym z najbardziej niejednorodnych pod względem różnorodności etnicznej obszarów Rosji. Problem etniczny północnokaukaskiego regionu dotyczy nie tylko ogromnej złożoności narodowościowej (na omawianym terenie samych tubylczych narodów jest około 23)⁶, ale również jest związany z dużym przemieszaniem owych narodów. Przemieszczenie to nie tylko jest wynikiem naturalnych migracji, lecz także w dużej mierze jest pochodną stalinowskiej polityki narodowościowej.

---

² *Ibidem*.

³ M. Malia, *Sowiecka tragedia*, Warszawa 1994, s. 478.

⁴ *Ibidem*, s. 478.

⁵ *Ibidem*, s. 480.

⁶ A. Wierzbicki, P. Timofiejczuk, *Polityka narodowościowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2004, s. 40.

Główne konflikty etniczne w na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku na Północnym Kaukazie

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku relacje między licznymi etnosami Północnego Kaukazu znacznie skomplikował fakt, że niemal każda większa nacja utworzyła swoje własne organizacje narodowe i centra kulturowe. Problem stał się jeszcze bardziej złożony w perspektywie konfliktu interesów i dążeń owych organizacji. Najbardziej niebezpiecznym postulatem narodowym jest żądanie zmiany administracyjnych granic w ramach Federacji Rosyjskiej lub (jak w wypadku Lezginów) zjednoczenie ziem leżących na terenach różnych państw na rzecz autonomii własnego etnosu. Konflikty o podłożu etnicznym na Północnym Kaukazie kształtują się na poziomach: wewnątrzrepublickańskim (na przykład Dagestan), międzyrepublickańskim (na przykład Inguszetia, Północna Osetia), obejmującym (jak Lezgini) terytorium między państwowe (Federacja Rosyjska, Azerbejdżan).

Konflikty w Dagestanie

Największa liczba konfliktów występuje w Dagestanie – republice o największej różnorodności narodowościowej. Poszczególne grupy etniczne od wielu lat toczą ze sobą spory dotyczące przynależnych im ziem⁷. Konflikty między narodami nizinnymi, równinnymi, a góorskimi istnieją od dziesiątków lat. Natężenie sporów jest jednak wynikiem polityki władz radzieckich, które od lat pięćdziesiątych XX wieku prowadzą masowe przesiedlenia ludności z rejonów górskich na tereny równin. Przesiedlono Awarów (największy naród Dagestanu), Dargijczyków i Laków, osiedlając ich na ziemiach równinnych i przedgórzach, na terenach zamieszkałych przez Kunyków, Nogajów, Rosjan i Czeczenów. W następnych latach przymusowe przesiedlenia zastąpiła dobrowolna migracja ludności górskiej na tereny równin, która trwa do dzisiaj⁸. U podstaw konfliktów narodowych leżą również problemy gospodarcze i społeczne. Napiętą sytuację wewnętrzną dodatkowo zaostrzył kryzys ekonomiczny, który po rozpadzie ZSRR miał wyjątkowo duży wpływ na gospodarkę całego Północnego Kaukazu. Inna znacząca kwestia, która ma bezpośredni związek z rozwojem stosunków etnicznych w republice, to walka o władzę i wpływy pomiędzy poszczególnymi narodami i klanami.

⁷ В. Грызлов, *Национальные отношения в Дагестане*, *Обозреватель* – Observer N 28 (32), www.rau.su/observer/N28_93/28_02.HTM

⁸ *Kaukaz Północny: rosyjski węzeł gordyjski. Najważniejsze problemy i konflikty w regionie i ich wpływ na przyszłość Rosji*, „Prace OSW” 2004, Warszawa, s. 10.

Konflikty etniczne o podłożu terytorialnym, o których warto tu wspomnieć, to: konflikt lako-czeczeński, czeczeno-awarski, lako-kunycki, awarsko-kunycki oraz konflikt w północnym regionie Dagestanu między ludnością kozacką a ludnością rdzenną, przesiedloną z rejonów wysokich gór. Oprócz wymienionych konfliktów istnieje również wiele innych problemów związanych z dążeniami i roszczeniami poszczególnych narodów Dagestanu zrzeszonych w organizacjach o wymiarze narodowym, a czasem nacjonalistycznym. Postulaty tych organizacji czy ruchów są przyczyną znacznej destabilizacji sytuacji w republice (chodzi zwłaszcza ruchy o charakterze separatystycznym).

Konflikt ingusko-osetyński

Po drugiej wojnie światowej Ingusze byli narodem deportowanym, a ich republika została zlikwidowana. W 1957 roku Czeczeno-Inguską Autonomiczną Socjalistyczną Republiką Radziecką przywrócono w zmienionych granicach⁹. Nowe terytorium Czeczeno-Inguszetii nie obejmowało dawniej przynależnego Inguszom *prigorodnego* rejonu. Również stolica – Władykaukaz – wcześniej dzielona z Osetyjczykami, w całości pozostała w Osetii. W ramach rekompensaty za stracone ziemie Inguszków do Cz-I ASRR przyłączono mniejsze, zamieszkałe głównie przez Kozaków i Nogajów, rejony wydzielone z Kraju Stawropolskiego. Taka zmiana granic spowodowała, że Wajnahowie nie byli już większością w swojej republice¹⁰, a utracone tereny, które stanowiły niemal połowę ziem równinnych, w całości przypadły Osetii¹¹. Mimo zmiany granic, powracająca ludność mogła się osiedlać na historycznie własnej ziemi. Doprowadziło to do powstawania inguskich enklaw w Osetii. Ingusze powrócili na swoje ziemie, znajdujące się już w Osetii Północnej. Nie mogli jednak wrócić do swych domów, które zamieszkali Osetyjczycy. Konsekwencją tej sytuacji były nasilające się napięcia o podłożu narodowym¹². W 1992 roku wybuchł konflikt zbrojny. W wyniku walk o rejon *prigorodny* zginęło około 800 osób, a około 30 tysięcy Inguszy zbiegło z Osetii do Inguszetii. Większość z nich do dziś żyje w obozach dla uchodźców. Konflikt nie zakończył się porozumieniem. Zawieszenie broni wymusiły wojska FR. Skutkiem tego jest jeszcze większa izolacja obu narodów oraz narastająca wzajemna wrogość między Inguszami – wyznającymi islam a prawosławnymi Osetyjczykami. Problemy społeczne, kulturowe i demograficzne pogarszają tylko relacje między narodami.

Sytuacja w Republice Czecheńskiej

⁹ Республика Ингушетия, www.rfdata.al.ru/auto/region/19.HTM

¹⁰ К.С. Гаджиев, *Геополитика Кавказа*, Москва 2003, s. 50.

¹¹ www.ingushetia.ru/culture/index.htm

¹² *Kaukaz Północny...*, *op.cit.*, s. 10.

Konflikt w Czeczenii ma zgoła inny charakter. Ogłoszenie niepodległości Czeczenii i niepodpisanie umowy związkowej z FR spotkało się z niezadowoleniem rosyjskich władz. W 1994 roku rozpoczęły się działania wojenne przerwane porozumieniem podpisanym w Chasaw-Jurcie w 1996 roku. Czeczenia zapewniła sobie krótkotrwały pokój. Kolejna wojna z Rosją, która rozpoczęła się w roku 1999, faktycznie trwa do dziś. Rosjanie oskarżają kaukaskich partyzantów o terroryzm (od wydarzeń z 11 września 2001 roku Rosja tłumaczy swoje działania wojenne jako akcję antyterrorystyczną), Czeczeni żądają zaprzestania działań wojennych i wyprowadzenia sił rosyjskich z regionu. Sytuacja się komplikuje, o czym dalej.

Konflikty etniczne w Karaczajo-Czerkiesji i Kabardyno-Bałkarii

Republiki Kabardyno-Bałkaria i Karaczajo-Czerkiesja zostały utworzone w latach trzydziestych XX wieku. Połączenie Kabardyjczyków z Bałkarami oraz Karaczajów z Czerkiesami jest nienaturalne i samo w sobie konfliktogenne. Wynika to z faktu, że Bałkarzy i Karaczaje należą do grupy tureckiej narodów rodziny altajskiej, natomiast Czerkiesi i Kabardyjczycy do grupy abchazo-adygejskiej narodów rodziny północnokaukaskiej¹³. Podobnie jak Czeczeni i Ingusze, Bałkarzy i Karaczaje zostali deportowani w roku 1944, a ich ziemie przekazano Kabardyjczykom i Czerkiesom. Powrót Bałkarów i Karaczajów na swoje dawne tereny doprowadził do poważnych konfliktów¹⁴. Ciągłe napięcie między Kabardyjczykami i Bałkarami a Karaczajami i Czerkiesami nie przerodziło się w regularną konfrontację zbrojną.

Istnieje jednak zagrożenie wybuchu konfliktu, zwłaszcza w okresach przedwyborczych, kiedy ścierają się siły polityczne obu stron¹⁵. Konflikty etniczne w obu wymienionych republikach sprowadzają się do wzajemnych pretensji terytorialnych oraz do problemów związanych z rehabilitacją deportowanych narodów. Najbardziej śmiało postulaty narodowościowe, włącznie z utworzeniem oddzielnych republik (Bałkarskiej, Kabardyńskiej, Karaczajewskiej czy Czerkieskiej; również mniejszość kozacka czy słowiańska manifestowała swoje dążenia) głoszą wyznający idee separatystyczne. Postulaty te tracą na sile w momencie normowania się sytuacji politycznej, jednak powracają wraz z każdym przejawem destabilizacji.

Sytuacja etniczna w republice Adygeja

W republice Adygeja główne konflikty powstają między tytułarnym narodem a Słowianami, licznie zamieszkującymi Adygeję. Z inicjatywy organizacji „Адыге Хасе” powstał ruch żądający wprowadzenia parytetu narodowościowe-

¹³ В.А. Тишков (ред.), *Народы России: Энциклопедия*, s. 27–28.

¹⁴ *Kaukaz Północny...*, *op.cit.*, s. 25.

¹⁵ *Ibidem*.

go w parlamencie republiki oraz cenzusu zamieszkania dla kandydatów na stanowiska republikańskie (minimum dziesięć lat). Najbardziej radykalne głosy wzywały do separatyzmu. W odpowiedzi na działania Adygejczyków powstał Związek Słowian Adygei, by bronić interesów Słowian zamieszkujących republikę¹⁶. W Adygei spór między ludnością rdzenną a napływową nie przybrał formy regularnego, zbrojnego konfliktu, choć problem ten ujawnia się we wzajemnym nietolerancyjnym nastawieniu.

Analizując wszystkie konflikty etniczne w republikach Północnego Kaukazu, można zauważyć pewną prawidłowość: nawet bardzo zaciekle i nabrzmiałe wewnętrzne konflikty etniczne między islamskimi narodami tracą na znaczeniu w sytuacji zagrożenia ze strony Rosji. Taką prawidłowość można zauważyć zwłaszcza we wschodniej części Kaukazu, w republikach o mocnej identyfikacji religijnej.

W Dagestanie skomplikowany konflikt czeczeno-lako-kunycki doprowadził do otwartych starć między Czeczenami a Lakami, z użyciem broni. Na miejsca starć przybyły oddziały OMON-u oraz oddziały specjalne. Wkroczenie rosyjskich wojsk na teren republiki spowodowało konsolidację zwaśnionych stron konfliktu¹⁷.

Podobnie sytuacja przedstawiała się w północnym Dagestanie. Konflikt między słowiańską i kozacką ludnością a ludnością rdzenną stawał się coraz bardziej groźny. Kiedy Słowianie zwrócili się z prośbą do prezydenta FR o przyłączenie północnych regionów Dagestanu do Kraju Stawropolskiego, odpowiedzią ze strony ludności rdzennej było połączenie się wszystkich ruchów i organizacji ludności rdzennej w Kongres Narodów Dagestanu. Kongres określił separatystyczne działania Kozaków jako prowokację, a w liście do rosyjskich władz skrytykowano zbrojenie ludności kozackiej i podtrzymywanie idei utworzenia kozackiego terytorium¹⁸.

Najbardziej wyrazista sytuacja była w Czeczenii. 8 listopada 1991 roku prezydent Rosji Borys Jelcyn wprowadził w republice stan wyjątkowy. Była to decyzja spowodowana poważnym zaostrzeniem się konfliktu między tworzącą się władzą, skupioną wokół Ogólnonarodowego Komitetu Czeczeńskiego Narodu z Dżocharem Dudajewem, a siłami opozycyjnymi. W odpowiedzi na decyzje prezydenta FR nowy prezydent, Dżochar Dudajew, otrzymawszy od parlamentu nadzwyczajne uprawnienia w celu obrony suwerenności państwa, wprowadził stan wojenny i rozpoczął pobór do Gwardii Narodowej oraz do oddziałów samoobrony. W Groznych odbyła się wielotysięczna demonstracja poparcia dla prezydenta, skupiająca wokół niego nawet dotychczasowych przeciwników¹⁹.

Omawiając sytuację etniczną należy wspomnieć o tendencji do opuszczania regionu przez ludność napływową, zwłaszcza zaś ludność pochodzenia słowiań-

¹⁶ М. Макфола (ред.), *Политический альманах России 1997*, Москва 1998, s. 69–70.

¹⁷ Т. Музаев, *Дагестан: Власть. Народы. Конфликты*, <http://old.polit.ru/documents/108725.html>

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ О.П. Орлов, А.В. Черкасов, *Россия – Чечня: цепь ошибок и преступлений*, www.lib.com.ua/books/6/580n1.html

skiego. Konflikty między ludnością rdzenną a rosyjską, która przez wiele lat szczyła się wyższym statusem ekonomicznym i społecznym, są obecne we wszystkich republikach Północnego Kaukazu.

Religia Północnego Kaukazu

Mimo iż na całym Północnym Kaukazie znacząco przeważają muzułmanie, region ten nie jest jednolity pod względem wyznania, a różnice socjologicznie i politycznie są istotne. Północny Kaukaz z punktu widzenia religii dzieli się na dwie części: część zachodnią (Adygeja, Karaczajo-Czerkiesja, Kabardyno--Bałkaria oraz Północna Osetia) – gdzie dominuje liberalna szkoła hanaficka oraz część wschodnią (Inguszetia, Czeczenia, Dagestan) – gdzie występuje szkoła szaficka (jedna z klasycznych szkół prawa sunnickiego, która uznaje za równoprawne źródła prawa Koran i sunnę)²⁰. Islam „zachodni” jest dużo bardziej zlaicyzowany niż „wschodni”. Na zachodzie islam przyjął formę łagodną, pokojową. Na sposób demonstracji uczuć religijnych na zachodzie duży wpływ ma również tocząca się wojna w Czeczenii. Obawa przed interwencją rosyjską była przyczyną odcięcia się od radykalizmu wschodniego. W części wschodniej religia ma dużo większy wpływ na życie polityczne, społeczne i kulturalne²¹. Wschód i zachód Północnego Kaukazu historycznie inaczej postrzegają islam. W republikach wschodnich XIX-wieczne powstania, a zwłaszcza powstanie Szamila, miały bardzo silny wydźwięk religijny. Ukształtował się tam rodzaj świadomości narodowej związany z tożsamością religijną opartą na tradycjach wojującego islamu. Inaczej na zachodzie – tam władza miejscowych książąt nie miała jednocześnie wymiaru religijnego i taki rozdział pozostał w świadomości do dziś.

Na Północnym Kaukazie religia mocno podkreśla odrębność ludności miejscowej od reszty społeczeństwa rosyjskiego – utożsamianego z cywilizacją chrześcijańską. W wypadku Czeczenii, która silnie się sprzeciwiała rosyjskim wpływom, ma to znaczący wydźwięk polityczny. Republika muzułmańska nie mogła podlegać „niewiernej Rosji”²². Należy podkreślić, że islam wyznawany na Kaukazie nigdy nie był związany z radykalnymi ideami.

Islamskie organizacje religijne na Kaukazie przyjmują różne formy działalności. Oficjalnym stowarzyszeniem skupiającym muzułmanów są Duchowne Zarządy Muzułmanów istniejące w każdej z republik. Inną formą organizacji religijnych, funkcjonujących obecnie zwłaszcza w części wschodniej, są bractwa sufijskie. Przedstawiciele tego nurtu podkreślają wyjątkowość islamu północno-kaukaskiego. Charakteryzuje się on przyswojeniem wielu niemuzułmańskich zasad i zwyczajów, co powoduje, iż religia wyznawana w regionie ma charakter

²⁰ *Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW”, Warszawa 2003, s. 87.

²¹ *Ibidem*.

²² *Kaukaz Północny...*, *op.cit.*, s. 12.

wyjatkowy. Radykalne idee obecne zwłaszcza w Czeczenii i Dagestanie przybrały formę wahhabizmu. Wahhabizm to nurt, który pojawił się w omawianym regionie stosunkowo niedawno, to jest w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Głosi on powrót do „czystego islamu”, wyzbycie się lokalnych naleciałości. Wahhabici dysponują dość znacznym zapleczem materialnym. Są wspierani przez kraje arabskie (w Arabii Saudyjskiej wahhabizm jest oficjalną religią), nie wyklucza się jednak związków wahhabitów z rosyjską Federalną Służbą Bezpieczeństwa, która próbowała wykorzystać destabilizację sytuacji w regionie.

Religia a zmiany społeczne: wezwanie do świętej wojny

Wydarzenia ostatnich dwóch dekad miały znaczny wpływ na radykalizację ruchów religijnych w regionie. Sama pierestrojka, a następnie upadek ZSRR były bodźcami do tak zwanego odrodzenia religijnego, zauważalnego na terytorium całego byłego Związku Radzieckiego. Zjawisko to objęło również wyznawców islamu i wiązało się w danym wypadku z intensyfikacją wpływów obcych państw, w tym Arabii Saudyjskiej oraz Turcji. Przystąpiono do odbudowy moralnych postaw wyznawców islamu. W latach 1992–1994 na terytorium Czeczenii, Kabardyno-Bałkarii i Karaczajo-Czerkiesji powstawały liczne ośrodki kształcące młodzież muzułmańską. Na terenie całej Rosji zapoczątkowały działalność liczne ośrodki, fundacje i stowarzyszenia ułatwiające przepływ środków wspierających wpływy świata arabskiego oraz Turcji. Działania te zbiegły się w czasie z deklaracją niepodległości Czeczenii. Kiedy już było wiadomo, że w obronie niezależności Czeczenii nie pomogą państwa zachodnie, władze republiki zaczęły szukać wsparcia w krajach islamskich²³.

W tym momencie historia zatoczyła koło. Hasła używane współcześnie wysuwano już podczas XIX-wiecznych powstań kaukaskich. Nie są one niczym nowym. Również powrót do tak zwanego czystego islamu jest powtórzeniem idei pojawiającej się już wcześniej. Tradycyjne bractwa sufijskie, które są historycznie zakorzenione w regionie, nie sprzyjają konsolidacji ludności. Inaczej przedstawia się kwestia idei przywrócenia czystego islamu i powołania państwa islamskiego opartego na islamskim fundamentalizmie. W ten właśnie sposób próbowano przywrócić integralność i siłę Republiki Czeczeńskiej²⁴. W Dagestanie fundamentalizm religijny opiera się na innym założeniu: w świadomości ludów Dagestanu funkcjonuje idea jedności narodu islamskiego, rozumianego jako ogół północnokaukaskich muzułmanów, zwłaszcza mieszkańców Czeczenii i Dagestanu²⁵.

Islamski ruch fundamentalny nie jest synonimem ruchu terrorystycznego, jak często błędnie się uważa. Fundamentalizm odwołuje się do czystego islamu, potępia ewolucję islamu dostosowującą go do zmieniającego się świata. Jest formą

²³ S. Ciesielski, *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003, s. 298.

²⁴ *Ibidem*, s. 299.

²⁵ *Ibidem*.

ortodoksji, nurtu konserwatywnego²⁶. Wahhabizm jest rygorystycznym, islamskim, sunnickim ruchem. Jak twierdzi Aliksiej Małaszenko – arabista, politolog, członek naukowego centrum Carnegie – wahhabizm, jako gałąź islamu, w oczywisty sposób pretenduje nie tylko do idei religijnej, ale do organizacji społecznej i państwowej. Jest to cecha nie tylko specyfiki kaukaskiej, ale całego świata muzułmańskiego²⁷. Wahhabizm, jako ruch fundamentalizmu islamskiego, przewiduje – w obronie jedynie słusznych, bożych praw i w celu zwalczania wszelkich odstępstw od nich – prowadzenie świętej wojny²⁸. Nie ma jednak założeń terrorystycznych. We Wspólnocie Niepodległych Państw mylnie przyjęło się określać mianem wahhabitów wszystkich zwolenników islamskiego fundamentalizmu, którzy podważają istniejący system polityczno-społeczny lub też dążą do jego obalenia w celu wprowadzenia kalifatu. Władze państwowe, a także przedstawiciele oficjalnego duchowieństwa, upatrują w tym ruchu największego zagrożenia. Represje wobec wyznawców radykalnych nurtów, w połączeniu z kryzysem ekonomicznym i nasilaniem się problemów społecznych, przyczyniają się jedynie do wzrostu popularności radykalnych idei. Radykałowie często tworzą podstawę formacji opozycyjnych²⁹.

Wahhabizm trafił na podatny grunt w Czeczenii oraz Dagestanie i zaczął się rozprzestrzeniać w innych republikach. Idee radykalizmu religijnego dotarły już nawet do uznawanych za spokojne Kabardyno-Bałkarii i Karaczajo-Czerkiesji. Polityka prorosyjskich władz wobec wszystkich gorliwych wyznawców islamu zamieszkujących Kabardyno-Bałkarię (prowadzona od połowy lat dziewięćdziesiątych³⁰), z definicji podejrzanych o sprzyjanie czeczeńskim powstańcom, a także samowola i bezkarność miejscowej policji doprowadziły do wzmocnienia się idei radykalnych, zwłaszcza wśród ludzi młodych³¹. Ostatnie wydarzenia, które miały miejsce w Nalczyku (Kabardyno-Bałkaria, październik 2005), są wyraźnym sygnałem umacniania się wpływów radykałów w zachodniej części Północnego Kaukazu. Władze Kabardyno-Bałkarii, obawiając się rozpowszeczniania się wahhabizmu wśród młodzieży, wprowadziły lekcje religii we wszystkich szkołach republiki, gdzie 90 procent społeczeństwa stanowią muzułmanie³². Represje wobec wyznawców islamu dotknęły mieszkańców Karaczajo-Czerkiesji. W odpowiedzi na nie pojawiły się muzułmańskie wspólnoty (dżaamaty), które tworzą swoje zbrojne oddziały wrogo nastawione do Rosji³³.

Społeczny aspekt powrotu do czystego islamu, wraz z jego surowym prawem i sztywnymi normami społecznymi, był związany z nadzieją ludności na wprowadzenie na terytorium republiki ładu, zapanowanie nad chaosem ogarniającym ziemie kaukaskie po ogłoszeniu niepodległości Czeczenii i rosyjskiej interwen-

²⁶ *Ibidem*, s. 301.

²⁷ *Ваххабизм – религиозное движение или экстремистская организация*, www.Carnegie.ru

²⁸ S. Ciesielski, *op.cit.*, s. 299.

²⁹ *Islam...*, *op.cit.*, s. 88.

³⁰ W. Jagielski, *Kaukaz w ogniu*, „Gazeta Wyborcza”, 21.10.2005.

³¹ *Ibidem*.

³² *Po tragedii w Nalczyku*, „Gazeta Wyborcza”, 20.10.2005.

³³ W. Jagielski, *Kaukaz...*, *op.cit.*

cji³⁴. Przekonanie, że jedyną możliwością przywrócenia porządku w republikach północnokaukaskich jest stworzenie państwa islamskiego, umocniło skompromitowany w oczach górali i odległej tradycji kaukaskiej system liberalny, którego reprezentanci – kraje zachodu – nie poparli wojującej Czeczenii. Przekonanie takie potwierdzają wypowiedzi szejka Abdula Chalima Sadułowajewa, przywódcy czeczeńskich partyzantów, następcy Asłana Maschadowa: „Pokładanie nadziei w Zachodzie było błędem. Głęboko myli się ten, kto sądzi, że los Czeczenów rozstrzygnie się w Strasburgu, Brukseli, Waszyngtonie czy nawet Moskwie. Losy wojny rozstrzygną się tu, na Kaukazie”³⁵. Wypowiedzi te znacznie różnią się od wcześniejszej polityki Maschadowa. Były prezydent Czeczenii, zamordowany w marcu 2005 przez siły rosyjskie, był przywódcą o poglądach umiarkowanych: stanowczo sprzeciwiał się atakom terrorystycznym i mimo prowadzonej wojny nieustannie proponował Rosji pokojowe negocjacje³⁶. Jego próby zakończenia wojny nie przyniosły rezultatów. Tak stanowcza postawa Rosji i bierna polityka państw Europy doprowadziły do radykalizacji nastrojów. Latem Szejk Sadułowajew powołał na stanowisko wicepremiera, odpowiedzialnego za kwestie związane z prowadzeniem wojny, Szamila Basajewa – terrorystę, który stoi za zorganizowaniem wielu zamachów, w tym ataku na szkołę w Biesłanie. Szejk Sadułowajew powołał do rządu również innego radykalnego komendanta partyzanckich wojsk – Mowładiego Udugowa – odpowiadającego za prowadzenie wojny propagandowej³⁷. Takie posunięcia nowego czeczeńskiego przywódcy mają na celu zdecydowane odcięcie się od umiarkowanej polityki poprzednika oraz są oznaką radykalizacji działań czeczeńskiego państwa podziemnego.

Ideowe przesłanie wahhabizmu zyskało wśród młodzieży republik północno-wschodniego Kaukazu, zwłaszcza w czasie wojny czeczeńskiej w latach 1994–1996, duże poparcie. Liczni ochotnicy zgłaszali się do oddziałów Dudajewa, by walczyć, realizować islamskie ideały. Został powołany tak zwany oddział islamski, skupiający wahhabickich bojowników pod dowództwem przybyłego z Jordanii Emira Chattaba. Oddział ten wkrótce był postrzegany jako oddział obrońców kraju i wiary³⁸. Powojennemu umacnianiu się idei radykalnych sprzyjało zniszczenie materialnych świadectw kulturowych Czeczenii. W takich warunkach ideologia fundamentalizmu islamskiego stała się naturalną odpowiedzią na wszystkie problemy społeczne. Młode pokolenie straciło możliwość odniesienia się do tradycyjnego porządku społecznego, a ruchy fundamentalistyczne były wyjątkowo nęcące ze względu na duże możliwości finansowe organizacji wahhabickich. Fundamentalisci otwarcie mówili o dążeniu do przejęcia władzy w Czeczenii i utworzeniu kalifatu. Zdobywanie władzy w ówczesnych warunkach wiązało się z kontaktami ze światem przestępczym. Dojście do władzy Zelimchana Jandarbijewa było zdecydowanym zwycięstwem wahhabitów, którym

³⁴ S. Ciesielski, *op.cit.*, s. 299.

³⁵ W. Jagielski, *Konflikt w Czeczenii: nowa strategia partyzantów*, „Gazeta Wyborcza”, 04.09.2005.

³⁶ Szamil Basajew wiceprezydentem niepodległej Czeczenii, „Gazeta Wyborcza”, 26.08.2005.

³⁷ W. Jagielski, *Konflikt w... op.cit.*

³⁸ S. Ciesielski, *op.cit.*, s. 300–302.

przeciwstawiał się Aślan Maschadow. Początkowo prezydenta popierali w tej kwestii znani wojskowi przywódcy, tacy jak Szamil Basajew czy Salman Radujew. Podobną postawę przyjęli przedstawiciele oficjalnego islamu, którzy oskarżali ruch o wprowadzanie destabilizacji w regionie. Wkrótce jednak Maschadow stracił jednoznaczne poparcie polowych przywódców czeczeńskich³⁹. Mufti Ahmed Kadyrow oskarżał Maschadowa o brak zdecydowanej postawy wobec wahhabitów i próbował podporządkować sobie struktury siłowe. Osłabiło to już i tak niestabilną pozycję Maschadowa i doprowadziło do umocnienia się radykałów. Maschadow, dopóki było to możliwe, próbował prowadzić politykę ograniczenia wpływów ekstremistów. Sytuacja w Czeczenii pogarszała się, a władze w coraz większym stopniu przejmowały zorganizowane oddziały nieznanymi dowódców, gangi oparte na strukturze klanowej i pod wodzą wahhabitów. W 1999 roku Basajew stanął na czele Kongresu Ludów Czeczenii i Dagestanu – organizacji stawiającej sobie za cel połączenie Czeczenii i Dagestanu w jedno państwo islamskie. Od maja do sierpnia 1998 roku wahhabici opanowali kilka osiedli w rejonie Bujnakska i ogłosili powstanie niepodległego terytorium islamskiego na terytorium Dagestanu (tak zwana strefa kadarska). Niespodziewanie dla samych wahhabitów władze Dagestanu, a także FR przystały na to. Te ostatnie uznały wahhabitów za ruch pokojowy i nie widziały w ich działalności zagrożenia. Do pierwszych starć doszło w lipcu 1998 roku w Gudermesie. Maschadow wezwał społeczeństwo do powszechnego ostracyzmu w stosunku do wahhabitów. Ekstremiści znaleźli jednak szybko swoich zwolenników. Znalazł się wśród nich przede wszystkim Basajew oraz inni przywódcy polowi, jak na przykład Wacha Arsanow⁴⁰. Wahhabici najintensywniejsze działania przedsięwzięli w Dagestanie, choć popierało ich zaledwie 5–10 procent ludności. Brak wyraźnej reakcji na powołanie niezależnego islamskiego terytorium skłoniło wahhabitów do przejścia dalszych rejonów. Tym razem władze republikańskie podjęły stanowcze działania: zaczęto ściągać posiłki wojskowe. Na pomoc wahhabitom pospieszył Basajew. 7 sierpnia 1999 roku przekroczył granicę czeczeńsko-dagestańską, dowodząc oddziałem przeszkolonych bojowników. Zajęli oni kilka osad w rejonie cumadyńskim i botlichskim, ogłaszając tym samym powstanie państwa islamskiego oraz świętą wojnę przeciw Rosjanom i ich poplecznikom. Nie uzyskali jednak poparcia wśród ludności miejscowej. Rosja zareagowała gwałtownie – 8 sierpnia podjęła walkę z najeźdźcą. Po wielodniowych starciach i wielu ofiarach, rosyjskie wojska zdobyły teren opanowany przez wahhabitów⁴¹.

Od momentu wybuchu tak zwanej drugiej wojny czeczeńskiej kaukaski bojownicy wspólnie sprzeciwiają się rosyjskiej interwencji, traktując ją jako okupację „niewiernych”. Bojownicy kierują się ideami zbudowania wspólnego państwa wyznaniowego na ziemiach Północnego Kaukazu. Coraz częściej w walce z Rosją uciekają się do ataków terrorystycznych. Odpowiedzią Rosji są za-

---

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

ostrzone represje⁴². Nie przynosi to jednak zamierzonych rezultatów. Mimo iż w roku 2005 działania wojenne w samej Czeczenii nieco osłabły, to idee świętej wojny rozlały się na inne północnokaukaskie republiki. Najbardziej niebezpieczna sytuacja jest w Dagestanie. Rosyjskie gazety twierdzą, że obok 1,5–2 tysięcy czeczeńskich partyzantów przeciwko Rosji walczy około 2 tysięcy mudżahedinów. Zaognia się również sytuacja na północno-zachodnim Kaukazie, gdzie także działają, sprzymierzone z czeczeńskimi, lokalne oddziały mudżahedinów⁴³. Na pytanie, czy wojna rozleje się na cały Kaukaz, odpowiada sam Sadułajew, mówiąc:

Znaczenie islamu na Kaukazie stale rośnie, a przyczynia się do tego sama Rosja, która prześladowając muzułmanów, sprawia, że jednoczą się oni przeciwko niej, widzą w niej nieprzyjaciela i coraz odważniej zaczynają domagać się wolności. Rosja najwyraźniej tego nie widzi, albo nie rozumie. A nam bardzo to pomaga w naszej walce⁴⁴.

Kwestia zakończenia wojny wydaje się coraz bardziej odległa. Szamil Basajew w jednym z ostatnich wywiadów stwierdził: „To nie jest wojna terrorystyczna tylko wyzwolenicza. Winę za wojnę ponosi cały rosyjski naród. Póki każdy Rosjanin z osobna nie odczuje wojny na własnej skórze, nie skończy się ona nigdy. A dla mnie Czeczeni są ważniejsi niż nawet pokój na świecie”⁴⁵. Hasła islamskie głoszone przez ekstremistów idą w parze z hasłami niepodległościowymi. Wystarczy wspomnieć dwie najbardziej spektakularne akcje przeprowadzone przez bojowników kaukaskich: atak na teatr na Dubrowce i opanowanie szkoły w Biesłanie. W obu tych przypadkach warunkiem uwolnienia zakładników było wyprowadzenie wojsk rosyjskich z Czeczenii i zaprzestanie działań wojennych w regionie. Kreml do tej pory nie zdecydował się na rozmowy z przedstawicielami władz czeczeńskich. W obecnej sytuacji coraz trudniej będzie nawiązać dialog. O ile poprzedni prezydent Czeczenii – Aślan Maschadow – wciąż podkreślał chęć zakończenia konfliktu drogą pokojową i gotowy był do rozpoczęcia negocjacji, o tyle jego następcą – Abdul Chalim Sadułajew – mówi: „Rozmowy o przerwaniu walk w Czeczenii i pokój to najlepsze z rozwiązań. Ale nie będę prosił Rosji ani o rozmowy, ani o zakończenie wojny. Wystarczająco dobitnie dawaliśmy Rosji do zrozumienia, że pokój z nami jest możliwy, jak tylko zechcą”⁴⁶. Inną znaczną różnicą między Maschadowem a Sadułajewem polega na ich podejściu do kwestii religijnych. Umiarkowanego muzułmanina zastąpił przywódca religijny. Wojciech Jagielski w wywiadzie z nowym czeczeńskim przywódcą zapytał: „czy z walki o niepodległość wojna nabiera charakteru religijnego, przeradza się w święta wojnę?”. Odpowiedź, którą otrzymał,

⁴² T. Bielecki, *Atak na Nalczyk. Kaukaz znów płonie*, „Gazeta Wyborcza”, 13.10.2005.

⁴³ W. Jagielski, *Rosja oddziela się murem od Kaukazu*, „Gazeta Wyborcza”, 27.07.2005.

⁴⁴ W. Jagielski, *Nie będę błagał Rosji o pokój*, „Gazeta Wyborcza”, 09.09.2005.

⁴⁵ W. Jagielski, *Rosja oburzona na wywiad Basajewa w amerykańskiej telewizji*, „Gazeta Wyborcza”, 29.07.2005.

⁴⁶ W. Jagielski, *Nie będę..., op.cit.*

brzmi następująco: „Wojna obronna i dżihad – to pojęcia tożsame, nie ma między nimi żadnej sprzeczności. Taki dżihad trwa w Czeczenii od lat”⁴⁷.

Bibliografia

- Bielecki T., *Atak na Nalczyk – Kaukaz znów płonie*, „Gazeta Wyborcza”, 13.10.2005.
- Carrer d’Encausse H., *Spekane imperium*, Warszawa 1985.
- Ciesielski S., *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, Wrocław 2003.
- Deportacje w ZSRR*, www.sciesielski.republika.pl
- Гаджиев К.С., *Геополитика Кавказа*, Москва 2003.
- Грызлов В., *Национальные отношения в Дагестане*, *Обозреватель – Observer* N 28 (32).
- Islam na obszarze postradzieckim*, „Prace OSW”, Warszawa 2003.
- Jagielski W., *Rosja oburzona na wywiad Basajewa w amerykańskiej telewizji*, „Gazeta Wyborcza”, 29.07.2005.
- Jagielski W., *Rosja oddziela się murem od Kaukazu*, „Gazeta Wyborcza”, 27.07.2005.
- Jagielski W., *Kaukaz w ogniu*, „Gazeta Wyborcza”, 21.10.2005.
- Jagielski W., *Konflikt w Czeczenii: nowa strategia partyzantów*, „Gazeta Wyborcza”, 04.09.2005.
- Jagielski W., *Nie będę błagał Rosji o pokój*, „Gazeta Wyborcza”, 09.09.2005.
- Kaukaz Północny: rosyjski węzeł gordyjski. Najważniejsze problemy i konflikty w regionie i ich wpływ na przyszłość Rosji*, „Prace OSW”, Warszawa 2004.
- Макфола М. (red.), *Политический альманах России 1997*, Moskwa 1998.
- Malina M., *Sowiecka tragedia*, Warszawa 1994.
- Музаев Т., *Дагестан: Власть. Народы. Конфликт*, <http://old.polit.ru/documents/108725.html>
- Орлов О.П., Черкасов А.В., *Россия – Чечня: цепь ошибок и преступлений*, <http://www.lib.com.ua/books/6/580n1.htmlggg>
- Республика Ингушетия*, www.rfdata.al.ru/auto/region/19.HTM
- Po tragedii w Nalczyku*, „Gazeta Wyborcza”, 20.10.2005.
- www.ingushetia.ru/culture/index.htm
- Szamil Basajew wiceprezydentem niepodległej Czeczenii*, „Gazeta Wyborcza”, 26.08.2005.
- Szporluk R., *Imperium, komunizm, narody*, Kraków 2003.
- Тишков В.А. (red.), *Народы России: Энциклопедия*.
- Ваххабизм – религиозное движение или экстремистская организация*, www.Carnegie.ru
- Wierzbicki A., Timofiejczuk P., *Polityka narodowościowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2004.

---

⁴⁷ *Ibidem*.